

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի
ասպիրանտների և հայցորդների
նստաշրջանի
նյութերի ժողովածու

1(1) 2018

Երևան - 2018

Հրատարկության է երաշխավորել Երևանի պետական
համալսարանի գիտական խորհուրդը

Գլխավոր խմբագիր՝
իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան

Խմբագրակազմ՝

*իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբրուզյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիրբանդյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Ս. Հայկյանց
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Դ. Ավետիսյան
իրավ. գիտ. դոկտոր,
պրոֆեսոր Վ. Վ. Ստեփանյան
իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան
իրավ. գիտ. թեկնածու,
դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան*

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝
Երևանի պետական
համալսարան

Խմբագրության հասցեն՝
ՀՀ, 0025, Երևան,
Ալեք Մանուկյան 1,
ԵՊՀ իրավագիտության
ֆակուլտետ:
Հեռ.՝ 060-71-02-43

Էլ. կայք՝ publications.yasu.am
publishing.yasu.am

Խմբագրությունը կարող է
հրապարակել նյութեր՝
համամիտ չլինելով
հեղինակների
տեսակետներին:

e-mail: law@yasu.am

Տպագրական 24.25 մամուլ:

Տպաքանակը՝ 100
Հանձնված է շարվածքի՝
15.01.2018
Հանձնված է տպագրության՝
20.04.2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Varser Karapetyan

CURRENT TENDENCIES OF ECONOMIC, SOCIAL
AND CULTURAL RIGHTS 6

Կարեն Ամիրյան

ՕՐԵՆՍԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ 16

Հարությունյան Հայկ

ՀՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՆ ՀՀ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ . 28

Ռոզա Աբաջյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՁԵՎԵՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
ՆՈՐ ԴԱՐԱՇՐՁԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՄԻՏՔԸ 42

Կարեն Հակոբյան

ԼՍՎԱԾ ԼԻՆԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԱՏՇԱՃ
ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐԸ 54

Սոսն Բարսեղյան

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԻՐԱՑՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 71

Արմինե Դանիելյան

ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ
ԵԶՐՈՒԹԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 84

Լիլիթ Մելիքսեթյան

ՀԱՆՐԱՔՎԵԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ
ԱՄՐԱԳՐՈՒՄՆ ՈՒ ԿԱՅԱՅՈՒՄԸ 1991-1995 ԹԹ..... 96

Տարևիկ Նահապետյան

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՊԱՀԱՆՁՆԵՐԻ
ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ
ՈՒ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 112

Գևորգ Պողոսյան

ՈՉ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՈՒՄ ՍՏԱՅՎՈՂ ԳՈՒՄԱՐԻ
ԲԱՇԽՄԱՆ ԱՐԳԵԼՔԻ ՈՐՈՇ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐ 130

Մովսես Խաչատրյան

ԱՊԱՀՈՎԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՏՈՒՑՄԱՆ ՄԵՐԺՈՒՄԸ ՕՐԵՆՔՈՎ
ՍԱՀՄԱՆՎԱԾ ՀԻՄՔԵՐՈՎ..... 147

Արամ Ղափամանյան

ՍՊԱՌՈՂԱԿԱՆ ԼԻԶԻՆԳԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ 162

Շուշանիկ Ղուկասյան

ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԻ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՈՎ
ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ
ԿՐՈՂ ԱՆՁԻՆՔ 177

Անի Մուրաֆյան

ԿԵՂԾ ԵՎ ՇԻՆԾՈՒ ԳՈՐԾԱՐՔՆԵՐԻ ԱՆՎԱՎԵՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՊԱՀԱՆՋ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆԵԼՈՒ
ԿՈՂՄԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ
ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԸ..... 193

Ռուբինա Պետրոսյան

ԱՌԱՆՑ ԾՆՈՂԱԿԱՆ ԽՆԱՄՔԻ ՄՆԱՅԱԾ ԵՐԵԽԱՆԵՐԻ
ԱՆՁՆԱԿԱՆ ՈՉ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ ԵՎ ԳՈՒՅՔԱՅԻՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 208

Տաթևիկ Գևորգյան

ՊԱՏԻԺ ՆՇԱՆԱԿԵԼՈՒ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒ-
ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԴԵՊՔՈՒՄ 233

Նունե Հայրապետյան

ՊՐՈԲԱՑԻՈՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ
ԿԱՅԱՑՄԱՆ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ ԵՎ ՀՀ-ՈՒՄ. ԴՐԱ
ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ 247

Լիանա Եղիզարյան

ՊԱՏԻԺԸ ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆՈՐԵՆ ՉԿԻՐԱՌԵԼՈՒ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՂԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ 261

Սրբուհի Գայան

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԱՆՑ ՔՐԵԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ
ՆՊԱՏԱԿԱՀԱՐՄԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ-ՈՒՄ 275

Լիլիթ Պետրոսյան

ԳՈՐԾԻ ՓԱՏՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՆ Ի ՊԱՇՏՈՆԵ
ՊԱՐԶԵԼՈՒ ("EX OFFICIO") ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 287

Անի Միքայելյան

ՄԻՍՅԱՆՑ ՀԵՏ ԿԱՊԿԱԾ ԳՈՐԾԵՐԻ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԸՆԴԴԱՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՔՆՈՒՐՈՒՅՆ
ՏԵՍԱԿ 299

Անի Դանիելյան

ՄԻՆԶԴԱՏԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՆԱԽՆԱԿԱՆ
ԴԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀՄԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԵՐԱՇԽԻՔ 321

Առնոլդ Վարդանյան

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ ՀԱՐԿԱԴՐԱՆՔԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ
ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻՆ ԱՆՄԵՂՍՈՒՆԱԿ ԱՆՁԱՆՑ
ՍԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱ-
ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ 336

Էմմա Ավագյան

ԽՈՇՏԱՆԳՄԱՆ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ..... 352

Նազելի Թովմասյան

ՆԵՐԴՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ 368

Ռոմելա Մանուկյան

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ՕՏԱՐԵՐԿՐՅԱ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԲԱԶԱՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ԵՎ ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԽԱՆՈՒ-
ԹՅԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ..... 380

**ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՁԵՎԵՐԻ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՆՈՐ
ԴԱՐԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄԻՏՔԸ**

Մարդկության պատմության նոր դարաշրջանը քաղաքակա-
նության և ժողովրդավարության ոլորտում բերեց արմատական փո-
փոխությունների, ընդ որում այդ փոփոխություններն առաջին հեր-
թին տեղի ունեցան քաղաքական գաղափարախոսության ոլորտում,
իսկ այնուհետև դրանից անցան իրավական քաղաքականության:
Այս շրջանի քաղաքական-իրավական միտքն ընդունված է համարել
ռացիոնալ քաղաքական գիտելիք: «Քաղաքական դատողություն-
ների զարգացման տրամաբանությունը հասկանալու համար
սկզբունքային է համարվում այն, որ XVII-XVIII դդ. բուրժուական
հեղափոխությունները ոչ միայն դրեցին ագրարային քաղաքակրթու-
թյունից արդյունաբերականի անցման սկիզբը, այլ ագրարարեցին
նոր եվրոպական մտածողության մետաֆիզիկական շրջադարձի
մասին, որը կյանքի կոչեց նոր արժեքներ և իդեալներ: Այն փոխեց
պիտոյի մասին պատկերացումները և դրանց տրվեց նոր արդիա-
կան քաղաքականության իմաստ: Այդ շրջադարձը հիմնված էր սո-
ցիալական կարգերի հիմքերը որոշող բացարձակության, «միատրա-
մաբանական բանականության» բացասման վրա: Շրջակա իրակա-
նությունը փոփոխելու մարդուց աճած հնարավորությունները պա-
հանջում էին աշխարհի այլ պատկերագրի, անհատի գործունեու-
թյան նոր իմաստների ձևավորում: Նախկին իմաստները որոշել էր
քրիստոնեական բարոյականությունը՝ մարդուն կոչելով հնագան-
դության, խաղաղության... Անցումը բանականության, ազատության
և քաղաքացիական հասարակության արժեքներին նախապատ-
րաստվել էր լուսավորության դարաշրջանի գաղափարախոսունե-
րով... Հիմնախնդրային համալիրը, որի շուրջ տեղի էր ունենում
քաղաքական գիտության զարգացումը նոր դարաշրջանում, կապ-
ված էր՝

¹ ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի հայ-
ցորդ, գիտ. դեկավար ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

ա) ազգային պետությունների և քաղաքացիական հասարակության բազմազան շահերի շրջանակում ձևական նորմատիվ հավասարության և անհատի ինքնավարության սկզբունքների վրա հիմնված քաղաքական կարգերի սկզբունքների հիմնավորման հետ,

բ) պետության, հասարակության, անհատի փոխհարաբերությունների քաղաքական-կազմակերպական և սահմանադրական-իրավական կոնկրետ ձևերի, անհատի և իշխանության փոխհարաբերության նոր տեսությունների որոնման հետ»¹:

Սակայն այս շրջանի քաղաքական ուսմունքն այժի չէր ընկնում իր միասնականությամբ: Այն զարգանում էր մի շարք ուղղություններով: **Առաջին** ազատականության քաղաքական ուսմունքն էր (Ջ. Լոք, Թ. Հոբս, Շ. Մոնտեսքիո, Ջ. Մեդիսոն, Ջ. Ադամս)²: **Երկրորդ**, Ժ.Շ. Ռուսոյի քաղաքական արմատականության տեսությունն էր, որը մշակեց ընդհանուր կամքի հասկացությունը և հիմնավորեց, որ դրա արդյունավետ կենսագործման համար, անհրաժեշտ են երեք արտաքին պայմաններ՝ 1) սոցիալական հավասարություն, որ ենթադրում է մասնավոր սեփականության հավասարաչափ բաշխում, 2) հասարակության քաղաքական միասնություն՝ հիմնված ընդհանուր (մեծամասնության) կամքի վրա, 3) ժողովրդավարության ուղիղ ձև (նա գտնում էր, որ ներակայացուցչական իշխանությունը ստրկություն է. կամքն անօտարելի է, հետևաբար, այն չի կարող լինել ներակայացված³): **Երրորդ**, պահպանողականության քաղաքական տեսությունն էր: Այս ուղղության հիմնադիրներից մեկը համարվում է ֆրանսիացի Է. Բյուրկը (1729-1797 թթ.), որը քննադա-

¹ Տե՛ս **Мухаев Р. Т.**, Теория политики.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, էջ 74-75:

² Լոքի, Մոնտեսքիոյի տեսությունները տեղայնացվեցին ամերիկյան պետությունը կառուցելիս: Եվրոպական «անօտարելի իրավունքների» և «հասարակական դաշինքի» հայեցակարգերը լրացվեցին ժողովրդի, որպես իշխանության աղբյուրի հայեցակարգով, փոքրամասնության և մեծամասնության հարաբերություններում առաջինի իրավունքների պաշտպանության երաշխիքներով (Ջ. Մեդիսոն) և հասարակության մեջ իշխանության հավասարակշռված բաժանման, «հակակշիռների ու զսպիչների» հայեցակարգով (Ջ. Ադամս):

³ Տե՛ս Политология для юристов. / Под ред. Н.И. Матузова и А.Б. Малько.- М.: Юристъ, 1999. էջ 48-49:

տում էր ազատականության գաղափարները և պետությունը համարում էր բնական էվոլյուցիայի արդյունք:

Պահպանողականները կառավարման ձևի հարցում բաժանվում էին: Եթե Է. Բյորկը կողմնակից էր ներակայացուցչական կառավարմանը, ապա ֆրանսիացի Ժ. Մարի դե Մեստրը՝ (1753-1821 թթ.) կողմնակից էր միապետությանը: «Պահպանողականությունը գտնում էր, որ մարդկային բնույթը բարդ և խճճված է, իսկ հասարակական շահերն՝ առավելապես: Նշանակում է չկա քաղաքական ուղղություն, իշխանություն, որ կբավարարի բոլորին և յուրաքանչյուրին: Հետևաբար, պահպանողականությունը պահանջում էր խստության քաղաքականություն: Է. Բյորկը նախապատվությունը տալիս էր ներկայացուցչական կառավարման ձևին, որի դեպքում ընտրված փոքրամասնությունը կառավարում է մեծամասնությանը «բարի ցանկությունների ձևով»¹:

XIX դարի երկրորդ կեսին առաջացան քաղաքական տեսության, այսպես կոչված, դասական դպրոցներ, որոնք հենվում էին ոչ թե փիլիսոփայության ու արժեքային դատողությունների վրա, այլ փաստերի: Այդ պատճառով այս ուղղություններն անվանվում են դրականություն (պոզիտիվական): Դրանց մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն գերմանացիներ Կ. Մարքսը, Մ. Վեբերը, իտալացիներ՝ Գ. Մոսկան, Վ. Պարետոն, Ռ. Միխելսը և այլն:

Մեզ հետաքրքրող հիմնահարցի տեսանկյունից հետաքրքիր է Մ. Վեբերի պլեբիսցիտային ժողովրդավարության տեսությունը, որի համաձայն ուղղակի ընտրված խարիզմատիկ առաջնորդը պետք է լրացնի խորհրդարանական ժողովրդավարության անբավարար լեգիտիմությունը, կատարի անկախ և անկողմնակալ արբիտրի դեր բոլոր վեճերում: Դա միջոց է բյուրոկրատների բռնապետությունը կանխելու համար²:

Այսպիսով, արևմուտքում XIX դարն աչքի էր ընկնում պետաքաղաքական մտքի տեսական թռիչքներով, որի հետևանքն արևմտյան հասարակության ժողովրդավարացումն էր, ինչը քաղաքական տեսության մեջ գնահատվում է որպես «ժողովրդավարության առաջին ալիք»:

¹ Տե՛ս **Му́хаев Р. Т.**, Теория политики.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, էջ 80:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 84:

ամերիկյան և ֆրանսիական հեղափոխություններ, սակայն արդի իմաստով ժողովրդավարական ինստիտուտները միայն XIX դ. երևույթներ են: Ժողովրդավարության առաջին ալիքը սկսվում է 1828 թ. և տևում է մինչև 1926 թ.: Այդ փուլի երկու հիմնական բնութագրիչներն են.

ա) ընտրական իրավունքի աստիճանական տարածումը բնակչության ճնշող մեծամասնության վրա, կրճատելով, իսկ այնուհետև վերացնելով գույքային ցենզը,

բ) պատասխանատու ներկայացուցչական մարմինների, նրանց հաշվետու գործադիր մարմինների կայացումը և զարգացումը¹:

Ե՛վ ժողովրդավարական քաղաքական տեսությունները, և՛ ժողովրդավարացման ալիքը, որոնց մասին խոսվեց, զուտ եվրոպական կամ էլ Եվրոպայից արտահանված քաղաքակրթությունների զարգացման հետևանք էին: Աշխարհի մնացած մասը դեռևս դեզերում էր բռնապետական կամ էլ բացարձակ միապետական կառավարման վարչաձևերում:

Հայաստանի և հայ ժողովրդի համար իրավիճակը բոլոր ուղղություններով անբարենպաստ էր: Նախ, հայ ժողովուրդը XIX դարում չունեի անկախ պետականություն, մինևույն ժամանակ այն պառակտված էր երկու հետադիմական, կրոնախտրական, մահմեդական ամբողջատիրական ռեժիմների՝ Պարսկաստանի և Թուրքիայի միջև: XIX դարի առաջին կեսին Պարսկաստանին փոխարինում է Ռուսաստանը, որի կառավարման ձևը և ռեժիմը բացարձակ միապետական էր: «Իր հիմքում չունենալով պետականություն՝ հայ իրավական մշակույթը բուն Հայաստանում առաջընթաց չէր ապրում: Հետևաբար որպես իրավական մշակույթի դրսևորումներ չկային իրավաստեղծագործությունը ներառյալ իրավաբանական տեխնիկական և դրա հետևանքը համարվող իրավական ձևը՝ օրենսդրությունը: Հայ իրավական մշակույթը Արևմտյան և Արևելյան Հայաստանում մինչև Ռուսաստանին միանալը գոյատևում էր միայն

¹ Ելնելով այս չափանիշներից XIX և XX դարերի սահմաններին անցումը ժողովրդավարությանը ավարտվեց 29 երկրներում: Դրանցից են ԱՄՆ-ն, Մեծ Բրիտանիան, Ֆրանսիան, Շվեյցարիան, Բրիտանական դոմինիոնները, Իտալիան, Արգենտինան, Իսլանդիան, Իռլանդիան և այլն (տե՛ս **Мухаев Р. Т.**, Теория политики.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, էջ 198):

հայկական համայնքներում և հայկական եկեղեցու ներկայակերպական հարաբերություններում՝ որպես իրավակիրառ և մասնակիորեն նաև իրավապահպան գործունեություն: Իրավական մշակույթի այլ դրսևորումները՝ իրավաստեղծագործությունը, իրավագիտական միտքն ու կրթությունը՝ կրոնական (մահմեդական), ավատատիրական, միջնադարյան իրավական համակարգերի և անընդհատ պատերազմների ու ավերածությունների պայմաններում չէին կարող ձևավորվել և զարգանալ»¹:

Ժողովրդավարացման առաջին ալիքը, բացի բուն Արևմտյան Եվրոպայի երկրներից, արտաքին-քաղաքական ազդեցություն գործեց նաև հարևան երկրների վրա²: Այս առումով և Թուրքիան, և Ռուսաստանն իրականացրեցին որոշակի ժողովրդավարական բարեփոխումների քաղաքականություն, որոնք, իհարկե, չէին կարող համեմատվել եվրոպական երկրների հետ՝ իրենց խորությամբ և նվաճումներով: Դրանց հետևանքը դարձավ այն, որ ի տարբերություն նախորդ շրջանի, պետաիրավական հոգևոր մշակույթը դարձավ հայ հասարակությանը հուզող խնդիրներից: Իշխող տերությունների ազատականացման պայմաններում բարենպաստ պայմաններ ստեղծվեցին պետաիրավական գաղափարների մշակման և տարածման համար: «XIX դարի երկրորդ կեսին իրավական համակարգերում արդեն կատարված փոփոխություններն ազատ

¹ Տե՛ս Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցերը: Հին շրջանից մինչև մեր օրերը /Գ. Ս. Ղազինյան, Ա. Գ. Վաղարշյան: ԵՊՀ, -Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 97:

² Դրանում մեծ դեր խաղացին նաև միջազգային գործոնները: Միջազգային ազդեցության դրսևորման եղանակներն էին վերահսկողությունը (դրական կամ բացասական սանկցիաների կիրառմամբ), դիֆուզիան (մի պետության ազդեցությունը մյուսի վրա առանց հարկադրանքի միջոցների), համաձայնությունը (միջազգային համագործակցության խմբերի ձևավորումը), ընտելացումը (պայմաններով կաշկանդելը): Վերահսկողությունը և դիֆուզիան գոյություն ունեին վաղուց, իսկ համաձայնությունը և ընտելացումը մեր ժամանակների միջոցներ են (Ֆ. Շմիթերի և Լ. Ուայթհեդի որպես դեմոկրատական անցումագետների տեսարանների մշակած այս եղանակների մասին մանրամասն տե՛ս **Музаев Р. Т.**, Теория политики.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005, էջ 193-194):

պայմաններ ստեղծեցին իրավագիտական կրթություն ստանալու համար, ինչը նպաստեց հայ իրավագետների առաջ գալուն¹:

Հայաստանի օսմանական մասում նույնիսկ քայլեր են ձեռնարկվել հանրակրթական դպրոցներում ու այլ ուսումնական հաստատություններում պետաիրավական բովանդակությամբ դասընթացներ ներմուծելու ուղղությամբ²: Այս ամենի և, իհարկե, «Արևմտահայոց ներքին ինքնավարության կանոնադրության» քննարկման ու ընդունման հետևանքը հայ պետաիրավական մտքի զարգացումն էր, որը համաշխարհային քաղաքական մտքի զարգացման օրինաչափություններին, ինչպես նաև հայ ժողովրդի առանձնահատկություններին համապատասխան ձեռք բերեց համապատասխան հոսանքներով ուղղություններ՝ կղերա-աղայական, ազգային-պահպանողական, ազատական, ազգային-ժողովրդավարական, հեղափոխական-ժողովրդավարական:

Այդ գործընթացում, ինչպես նաև դրանից հետո, հայ տեսական պետաիրավական մտածողության մեջ գերիշխեց լուսավորչալ մտավորականությունը, որը և կազմեց ազգային «սահմանադրության» տարբերակները, քաղաքական-իրավական մրցակցության մեջ չեզոքացրեց ամիրայականությունը, կղերականությունն ու պատրիարքին և ազգային ներքին գործերի դեկր վերցրեց իր ձեռքը³:

Արևմտահայոց «սահմանադրության» մշակման գործընթացը խթանեց սահմանադրական մտքի զարգացումը: Չնավորվեցին հայ աշխարհիկ պետականագիտությունը և իրավագիտությունը: Հայ մտածողները XIX դարի կեսերից քննարկել են՝ պետության հասկացությունը, էությունը, պետության առաջացման հարցերը՝ հարելով աստվածաբանական, բնական-իրավական, մատերիալիստական, բռնության հայեցակարգերին, ինչպես նաև՝ բնական և դրական իրավունքի հարաբերակցության, դրական իրավունքի առաջացման,

¹ Տե՛ս Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցերը: Հին շրջանից մինչև մեր օրերը /Գ. Ս. Ղազինյան, Ա. Գ. Վաղարշյան: ԵՊՀ, -Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 123:

² Տե՛ս **Շողիկ Ոսկանյան**, Իրավաբանական առարկաների դրվածքը և իրավական դաստիարակության հիմնահարցը արևմտահայ դպրոցների կրթական համակարգում (1850-1915 թթ.), Օրենք և իրականություն, իրավաբանական-գիտահանրամատչելի հանդես, 2002, թիվ 7(45), ապրիլ, էջ 26-28:

³ Տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմություն, հատ. V, Եր., 1974, էջ 432:

հասկացության, դրական իրավունքի ներհամակարգային տարրերի, միջազգային իրավունքի հասկացության, համակարգի, աղբյուրների և այլ հիմնահարցեր, որոնք արձարծվել են Մ. Աղաչաղյանի, Գր. Արծրունու, Ա. Բագրատունու, Վ. Բաստամյանցի, Մ. Գարագաշյանի, Մ. Մամուրյանի, Ստ. Նազարյանի, Ն. Ռուսինյանի, Յ. Ունճեանի, Ն. Սվաճյանի, Գր. Փեշտիմալճյանի և մյուսների աշխատություններում:

Հայ մտածողները հատուկ ներդրում ունեն ընտրական իրավունքի հարցերի մշակման գործում: Արևմտահայության ազգային կանոնադրությամբ ընտրական իրավունքի ընդհանուր, հավասար, ուղղակի սկզբունքները գաղտնի քվեարկությամբ: Կանոնադրությամբ կանայք իրավաբանորեն ունեցել են ընտրական իրավունքներ, ինչը համաշխարհային մասշտաբով արտառոց էր¹:

Հայ մտածողները քննարկել են պետության կառավարման ձևի հասկացության և տեսակների, պետական իշխանության կենտրոնացման և ապակենտրոնացման հիմնահարցերը, նույնիսկ 1871 թ. Փարիզի կոմունան՝ համարելով այն պետության նոր ձև²: Անարխիականության դիրքերում կանգնած որոշ հեղինակներ մերժում էին պետությունը և պետական կառավարումը:

Պետության կառավարման ձևերի մասին գաղափարներ են շարադրել Մ. Մամուրյանը, Ստ. Նազարյանը³, Մ. Նալբանդյանը, Հ. Սվաճյանը⁴, Ն. Ռուսինյանը, Մ. Տատյանը⁵, Ս. Սպանդարյանը, Կ.

¹ Տե՛ս Ազգային սահմանադրությունը հայոց, Կ. Պոլիս 1860, ինչպես նաև Ազգային սահմանադրութիւնը Հայոց, Գահիրե, 1901:

² Մ. Մամուրյանը 1871 թ. ապրիլի սկզբներից տպագրել է հոդվածներ՝ նվիրված Փարիզի կոմունային, նրա իրականացրած քաղաքականությանը, պետական մարմիններին, իրավական ակտերին, ընտրելու իրավունքին, պաշտոնյաների առաջադրմանը և նշանակմանը (տե՛ս «Արևելյան մամուլ», 1871, հատոր 5, էջ 228: Նույն տեղում, 1871, հատոր 6, էջ 283):

³ Միապետական, ազնվապետական, ժողովրդավարական ձևերից Ստ. Նազարյանը պաշտպանում էր սահմանադրական-պառլամենտական միապետության գաղափարները՝ առանց բռնապետության (տե՛ս **Նազարյան Ս.**, Երկերի ժողովածու, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Եր., 1996, հատ. 1, էջ 88):

⁴ Տե՛ս «Արևելյան մամուլ», 1881, հատոր 6, էջ 213-214, հատոր 8, էջ 297:

⁵ **Տատյան Մ.**, Իրավունքը ազգաց, Կ. Պոլիս, 1864, 200 էջ:

Եաղուրյանցը¹ և նույնիսկ անհայտ հեղինակները: Այսպես՝ «Բազմավեպը»-ում 1848 թ. վերլուծվում են պետական կառավարման հնարավոր բոլոր ձևերը՝ տեսական ու պատմական կողմերով: Անհայտ հեղինակը կանխատեսում է ապագա խառը կառավարման ձևերը. «Եվրոպայի հիմնական ազգերը աս զեղծունքներէն վախնալով՝ նայեցան որ մէկ տեսակը մէկալ տեսակներով բարեխառնեն, այսինքն՝ մէկուն պակասութիւնները մէկալին կատարելութիւններովը բաղադրեն. ասանկ ձևացան ու հետզհետէ կը ձևանան խառն կամ սահմանադրական կառավարութիւն ըստածները...»: Այս հեղինակը ենթադրում է, որ ապագա եվրոպական երկրներում կստեղծվեն «...կառավարութիւնները ոչ պարզ միապետական, ոչ պարզ ազնուապետական և ոչ պարզ ռամկապետական ձևերով»²:

Մ. Մամուրյանը կառավարման ձևի հարցը կապում էր երկրի ներքին պայմանների հետ: «Հանրապետութիւնը կրնայ լինել ռամկավարական, երբ որ ամբողջ ժողովուրդը կվարէ վեհապետութեան պաշտոնը: Ազնվապետութիւնը, երբ որ ժողովրդիան միայն մէկ մասին (մարմին) ... կմասնակցի: Ազնվապետականը, երբ ժողովուրդը մէկ մասով... կմասնակցի: Ազնվապետութիւնն ընտրական է, երբ ժողովուրդն ազնվական դասէն կընտրէ իր ներկայացուցիչները, այսինքն՝ այն մարդիկն, որոնց կյանձնէ վեհապետութիւնը: Ազնվապետութիւնը ժառանգական է, երբ իշխանութեան իրավունքը իբրև երկնատուր որդվոց որդու կավանդուի առանց ազգին հավանութեան: Աստվածապետական կառավարութեան տեսակ մէ ազնվապետական հանրապետութիւնը, որու մեջ կրոնավորները յանուն Աստուծոյ կիշխեն ժողովուրդյան վրայ»: «Միապետութեան մեջ երեք իշխանությունները քիչ թե շատ միևնույն մարդուն ձեռքին են: Եթե միապետը միանգամայն վեհապետ է ... այն ատէն միապետությունը բացարձակ կամ բռնական է..., եթե միապետը ուրիշ անձերու հետ կբաժանէ երեք իշխանությունները այն ատէն միապետությունը բարեխառն կըսվի: Ամենէն բարեխառն միապետությունը երեսփոխանական կամ սահմանադրական կառավարութիւն ըսվածն է»³:

¹ Տե՛ս «Մուրճ», 1889, հատոր 1-ին, էջ 145-146:

² Տե՛ս «Բազմավեպ» (1843-1980, Վենետիկ), 1848, մարտ, էջ 65-67:

³ Տե՛ս Մ. Մամուրյան, Հին պատմություն, հատ. Ա, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 29-30:

Միք. Նալբանդյանն իր «Հեգելը և նորա ժամանակը» աշխատությունում արմատական դիրքերից վերլուծել է պետության ձևերը՝ հակադրվելով Հեգելին: Վերջինը պրուսական պետությունը համարում էր կատարյալ, իսկ ֆրանսիական հեղափոխությունը և նրա արդյունքում ստեղծված հանրապետությունը, ինչպես նաև անգլիական սահմանադրական միապետությունը՝ քննադատում: Նալբանդյանը պետության կառավարման այս կամ այն ձևին կատարյալ հատկություններ չի վերագրում, քանի դեռ պետությունը չի դարձել ժողովրդավարական՝ իր բառի լայն իմաստով¹:

Նահ. Ռուսինյանը կառավարման լավագույն ձև էր համարում խորհրդարանականը: «Որ, իրոք, Ռուսինյանը հենց այդպես էր մտածում, դա երևում է նրա նախապատրաստած Ազգային սահմանադրությունից, որտեղ նա հայ համայնքի որպես գերագույն իշխանություն առաջադրել է ընդհանուր Երեսփոխանական ժողովը կամ պառլամենտը, որին պետք է ենթակա ու հաշվետու լինի Ազգային վարչությունը, այսինքն՝ կատարողական օրգանը»²: Ն. Ռուսինյանը խորհրդարանական կառավարման ձևը հակադրել է ոչ միայն ավատական պետությանը, որում ժողովուրդը գրկված էր երկիրը կառավարելուն մասնակցելու հնարավորությունից, այլև պետության միապետական ձևին:

Կղերապահականողական հոսանքի «Նոր-դար» թերթը և դրա խմբագիր Սպանդար Սպանդարյանը, XIX դարի 80-ական թթ. անդրադառնալով պետությունների կառավարման ձևին, լուրջ վերլուծել է սահմանադրական միապետությունը՝ քննադատելով խորհրդարանի վերին պալատը դրանում: «Ամեն սահմանադրական պետությունների մեջ առաջին ժողովների անդամները երկրի բարձր ազնուական ... արտօնություններ վայելող դասիցն են, որոնք ժողովրդից չեն ընտրվում, այլ ժառանգական իրաւունքով պետութեան գլխից են նշանակվում ... մինչ ցմահ»: «Երկու ժողովների մեջ ծագած տարաձայնութեան ժամանակ իրեն վիրաւորուած և բռնաբարուած համարողը միշտ պատգամաւորների ժողովն է ... քանի որ այդ բարձր ժողովը իսկապէս ժողովրդեան կամքը չէ ներկայացնում, այլ

¹ Տե՛ս Մ. Նալբանդյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. III, էջ 306-312:

² Տե՛ս Ա. Թևոյան, Նահապետ Ռուսինյանի աշխարհայացքը, Եր., 1970, էջ 111:

մի որոշ դասի կամքը»: Ժողովրդական, ընտրովի պալատին իրական կարգավիճակ տալու համար Սպանդարյանն առաջարկում է ընդլայնել ընտրական իրավունքը: «Որպես զի դրանց (լրդերի, սենատի) ազդեցութիւնը պակասի և ժողովրդի կամքը աւելի ուժով երևան գայ, պէտք է, որ ժողովրդի ընտրութեան իրաւունքը ընդարձակուի այլապէս՝ պետութիւնում պատգամատրների ժողովի ընտրութեան մէջ ժողովրդի, նրա դասակարգերի աւելի մեծ մասը իրաւունք ստայ ընտրութեանը, ուրեմն և անուղղակի երկրի կառավարութեանը մասնակցելու»¹:

«Արևելյան մամուլ» հանդէսը քննարկել է պետությունների կենտրոնացման ու ապակենտրոնացման հարցերը: Այդ քննարկումների մասնակիցներից մեկը՝ Մ. Մամուրյանը հիմնավորում էր, որ մարդկանց, ժողովրդների, ազգերի զարգացումը տեղի է ունենում ինքնակառավարման դեպքում: «Ինքնօրինութիւնն, իրաւագիտական առմամբ, այն յարաբերական անկախութիւնն է որով ամէն անհատական կամ հաւաքական անձ իր կենաց շրջանին մէջ կ'գործէ ու կ'յառաջադիմէ: Ամէն ընկերական կենաց հիմն անհատն է, որ ընկերութեան հետ ու մէջ կգորանայ: Արդ՝ մարդ ... իր հասարակային շրջանին մէջ և կ'շարժի այնպէս որ իր նիւթական, բարոյական ու մտաւորական պիտոյքն օրինաւոր միջոցներով կարող լինի հոգալ, առանց իր նմանին իրաւանց սահմանին մէջ մտնելու: Ահա այս գործողութեան մէջ կ'կայանայ... ինքնավարութեան սկզբունքը»²:

Այսպիսով, XIX դարի կեսերից հայ մտածողները արծարծել են քաղաքական իրավական տեսության ու ժողովրդավարության հետ կապված հարցերի բավականին մեծ շրջանակ: Դրանում սակայն բացակայում էր ժողովրդաիշխանության և դրա ձևերի հարաբերակցության, անմիջական ձևերի հարցը: Հայ մտածողների մեծ մասը, բացառությամբ անարխիստների, հասարակական կառավարման համակարգը պատկերացնում էին որպէս հանրային պետական կառավարում՝ որն անկախ իր ձևից (միապետություն և հանրապետություն) պէտք է ունենար ժողովրդավարական ընտրական համակարգ և չլինէր բռնապետական: Անմիջական կառավարման ձևերի

¹ Տե՛ս «Նոր-Դար», 1884, 11 հոկտեմբերի, էջ 163:

² Տե՛ս Արևելյան մամուլ, Հանդես ամսեայ, Կ. Պոլիս, 1878, հատոր 7, հուլիս, էջ 95:

նկատմամբ զգուշավոր մոտեցումը, մասամբ դրա անտեսման փաստը պայմանավորված էր նախ հայ ժողովրդի երկու հատվածների գոյատևման քաղաքական միջավայրով: Երբ տիրող օտար վարչակարգերում չկար տարրական ժողովրդավարություն, անմիջական ժողովրդաիշխանության ձևերի հարցի քննարկումը ժամանակավրեպ էր: Մյուս կողմից այդ ժամանակաշրջանում անմիջական կառավարման ձևերը Եվրոպայում դեռևս չունեին բազմազանություն և համատարածվածություն: Առաջադեմ երկրների մեծ մասում սահմանադրորեն ամրագրված էին միայն ընտրությունները, այն էլ ոչ համընդհանուր ընտրական իրավունքով, և տեղական ինքնակառավարումը: Բացառություն էր կազմում Շվեյցարիան, որտեղ կառավարման գործընթացում լայնորեն կիրառվում էին հանրաքվեն ու ժողովրդական օրենսդրական նախաձեռնությունը: Հետևաբար, հայ քաղաքական իրավական միտքը միգուցե զիջում էր իր խորությամբ, սակայն համահունչ էր ժամանակի մարտահրավերներին, իսկ արծարծված պետաիրավական հարցերը գաղափարական նախադրյալներ էին ստեղծում հայոց պետականության վերածննդի համար:

ВСЕМИРНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ДЕМОКРАТИИ И ФОРМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВЛАСТИ НОВОГО ВРЕМЕНИ И АРМЯНСКАЯ ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ МЫСЛЬ

Роза Абаджян

Соискатель кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

Начиная с половины XIX в. армянские мыслители рассматривали большой круг вопросов государственно-правовой теории и демократии. Исключая анархистов, все они общественное управление представляли как недеспотическое государственное управление, с демократическими выбором. Умеренное отношение к непосредственным формам управления была обусловлена антидемократическими условиями и средой существования армянского народа. С другой стороны, в Европе эти формы еще не были многообразны и общераспространены. В передовых странах, за исключением Швейцарии, были закреплены только выборы (и то не всеобщие) и местное самоуправление. Армянская государственно-правовая мысль может и уступала глубиной, но была созвучна вызовам вре-

мени и создавала идеологические предпосылки для возрождения армянского государства.

GLOBAL TENDENCIES OF DEMOCRACY AND AUTHORITY FORMS OF IMPLEMENTATION IN NEW ERA AND ARMENIAN POLITICAL AND LEGAL IDEA

Roza Abadjyan

PhD Student at the YSU Chair of Theory and History of State and Law

Since the mid-19th century, Armenian thinkers have tackled a wide range of issues regarding the theory of state and law and democracy. Anarchists were exempt: for them the public governance was the same as the state governance, which irrespective of the form should have a democratic electoral system and not be despotic. Cautious approach towards the forms of direct governance was a result of anti-democratic political environment of the survival of the Armenian people. On the other hand, in Europe these forms weren't still prevalent and diverse. In advanced European countries, except for Switzerland, only elections (not general though) and local self-governance were established. Thus, Armenian state and legal thought maybe didn't have the same depth, but it was consonant with the challenges of the day, whereas the tackled issues set ideological prerequisites for the revival of the Armenian state.

Բանալի բառեր – ժողովրդավարություն, ժողովրդավարության առաջին ավիք, ժողովրդաիշխանության ձև, անսիջական ժողովրդաիշխանություն, կրոնախտրական, կառավարման ձև, խառը կառավարում, անարխիստներ, ընտրություններ

Ключевые слова: демократия, первая волна демократии, форма народовластия, непосредственное народовластие, религиозная дискриминация, форма правления, анархисты, выборы

Key words - Democracy, the first wave of democracy, forms of democracy, direct democracy, religious discrimination, govern forms, mixed management, anarchists, elections